

- Spector, P.E. en V. Bruk-Lee (2008). Conflict, health and well-being. In: De Dreu, C.K.W. en M.J. Gelfand (eds.), *The psychology of conflict and conflict management in organizations*. New York: Lawrence Erlbaum.
- Thomas, K.W. (1992). Conflict and negotiation processes in organizations. In: M.D. Dunnette en L.M. Hough (eds.), *Handbook of industrial and organizational psychology* (2nd ed., pp. 651-717). Palo Alto, CA: Consulting Psychologists Press.
- Van de Vliert, E. (1997). *Complex interpersonal conflict behavior*. New York: Psychology Press.
- Wall, J. en R. Callister (1995). Conflict and its management. *Journal of Management*, 21, 515-558.
- Walton, R.E. (1969). *Interpersonal peacemaking. Confrontations and third party consultation*. Reading, MA: Addison-Wesley.
- Watson, D. en J.W. Pennebaker (1989). Health complaints, stress, and distress. Exploring the negative affectivity. *Psychological Review*, 96, 234-254.
- Wildschut, T., B. Pinter, J.L. Vevea, C.A. Insko en J. Schopler (2003). Beyond the group mind. A quantitative review of the interindividual-intergroup discontinuity effect. *Psychological Bulletin*, 129, 698-722.
- Yerkes, R.M. en J.D. Dodson (1908). The relation of strength of stimulus to rapidity of habit formation. *Journal of Comparative Neurological Psychology*, 18, 459-482.

9.

Polariseren in het Nederland van nu betekent olie op het vuur

Halleh Ghorashi

Polarisatie zal in het huidige Nederland eerder wantrouwen dan vertrouwen bevorderen. Terwijl vertrouwen nu juist van groot belang is voor het gevoel van veiligheid en van onmisbare waarde is voor het werken aan een gemeenschappelijke toekomst.

Het Nederlandse publieke debat van de afgelopen jaren wordt overheerst door het innemen van felle standpunten die vaak gebaseerd zijn op onduidelijke definities van begrippen. Daarnaast zien we de vorming van (imaginaire) groepen bij deze standpunten. Een voorbeeld hiervan is het debat over polarisatie. Recentelijk gaat de discussie over de positie van migranten in Nederland namelijk niet meer hoofdzakelijk over integratie of inburgering, maar vooral over polarisatie. De tegenstanders van polarisatie worden daarbij voorgesteld als poldermodel-denkers, die niet de werkelijke maatschappelijke *issues* – in dit geval vooral onderwerpen die met de islam en met migranten te maken hebben – aan de orde durven te stellen. Denkers die vaak worden geplaatst in de tijdgeest van de jaren tachtig van de twintigste eeuw, waarin het bereiken van consensus het hoogste doel vormde. De voorstanders van polarisatie in Nederland worden gezien als mensen die ‘het lef hebben’ om te zeggen wat er gezegd moet worden. Deze – in Baukje Prins’ woorden – “nieuwe realisten” (2004) opereren als de woordvoerders van het gewone volk en strijden tegen de zogenaamd linkse ‘politiek correcte’ houding van de jaren tachtig.

Deze twee posities werden aanvankelijk – in de tijd van Bolkestein in de jaren negentig en van Fortuyn begin 2000 – gezien als posities verbonden met de politiek van links en rechts. Maar het lijkt er op dit moment op dat

het nieuwe realisme als een transpolitiek dominant vertoog fungeert; een vertoog dat als het ware op vanzelfsprekende wijze onderdeel is geworden van het denken in Nederland, dwars door de politieke partijen heen. Dat de huidige minister van Financiën en PvdA-leider Wouter Bos zich als voorstander van polarisatie toont, is hiervan een duidelijk voorbeeld. Ik kom hierop later in deze tekst terug.

Tot voor kort werd polariseren gezien als iets negatiefs; iets wat de sociale samenhang in gevaar kan brengen, een tegenpool van sociale cohesie. Tegenwoordig wordt polarisatie steeds meer toegejuicht door een heel diverse groep, waaronder publicisten, wetenschappers en politici. Behalve deze diversiteit van mensen die zich met het debat bezighouden, is het meest opvallende kenmerk van dit debat dat er geen duidelijkheid bestaat over wat er met het woord 'polarisatie' wordt bedoeld. Neem bijvoorbeeld de volgende weergave op de website van het Nederlands Debat Instituut:

Zo stelt Achterhuis dat een felle discussie of debat juist ervoor kan zorgen dat irritaties niet onder de tafel worden gemoffeld. Wat is er eigenlijk mis met discussiëren op het scherp van de snede, vraagt deze denker zich af. Polarisation en het 'wij-zij denken' moet worden gestimuleerd. Dus niet de dialoog maar juist het debat.¹

Waar staat polarisatie dan voor? Polarisation gaat dan om verschillen en niet om overeenkomsten. Het verschil in mening wordt gelijkgesteld aan wij-zijdenken, en polarisation aan debatteren op het scherpst van de snede en aan niet in dialoog gaan. Polarisation lijkt op deze manier vooral als een markering te dienen tussen voor- en tegenstanders van 'politieke correctheid'. Het draait om het al dan niet innemen van standpunten over polariseren, en niet zozeer om het voeren van een inhoudelijk debat over de betekenis en de gevolgen van polarisation.

Juist op die betekenis en de gevolgen van polarisation ga ik in dit essay in. Ik begin met een korte definitie van de term. Vervolgens toon ik aan dat de betekenis van termen nooit los te zien is van de context waarin ze worden gebruikt. Om die reden laat ik zien hoe de discussie over polarisation te plaatsen is in de huidige Nederlandse maatschappelijke context, waarin het ongemak rondom de migratieproblematiek hoogtij viert. Daarna dif-

ferentieer ik tussen polarisation en verschil, om zichtbaar te maken dat in het huidige maatschappelijke krachtenveld van Nederland niet polarisation maar juist ruimte voor verschil mogelijkheden biedt voor constructieve, inhoudelijke debatten die het land nodig heeft. Ik concludeer dat polarisation in een gepolariseerde samenleving eerder tot vervreemding en verzet leidt dan tot verbinding vanuit het verschil. Deze conclusie baseer ik zowel op een theoretische uiteenzetting van argumenten als op de empirische gegevens van mijn onderzoek van de afgelopen jaren.

Polarisation en verschil

Polarisation betekent volgens Wikipedia "het veroorzaken van een conflict of het versterken van tegenstellingen tussen bevolkingsgroepen of politieke partijen". In *van Dale* wordt het woord beschreven als een proces van verscherping van tegenstellingen. Polarisation heeft, met andere woorden, te maken met het vergroten of verscherpen van verschillen of zelfs met het stimuleren van conflict.

Als we deze definitie als uitgangspunt nemen, dan kunnen we constateren dat in het debat 'het verschil' en 'polarisation' door elkaar worden gebruikt. Dit terwijl juist een onderscheid tussen deze twee begrippen ons een kans biedt een heldere analyse te maken van wat er gaande is in Nederland. Het toelaten van verschil, evenals het scherp formuleren en geëngageerd communiceren vanuit verschillende gezichtspunten, is als verrijking te beschouwen voor elke samenleving. Dit betekent echter niet dat polarisation van verschillen, ofwel het vergroten van deze verschillen, ook tot verrijking leidt. In een gepolariseerde wereld kan polarisation juist tot vergroting van spanning en geweld leiden. Dit is een onderscheid dat echter niet wordt gemaakt in het debat. In de samenvatting van de lezing van Hans Achterhuis op 9 oktober 2007 in De Rode Hoed lezen we het volgende:

De positie van Achterhuis was daarmee duidelijk: de kracht en vitaliteit van een samenleving berusten eerder op het toelaten dan op het toedekken van verschillen en conflicten, stelde hij. [...] "Het wij-denken, het zoeken naar wat ons bindt is *bon ton*." Achterhuis vond dat laatste een zinloze opstelling: hij concludeerde uit diverse onderzoeken dat de mens vreemdelingenhaat heeft geërfd en die dus niet rationeel kan overstijgen. "Het hameren op wij-denken roept daardoor juist geweld

op. We kunnen dus beter dat wij-zij-denken accepteren en het in maatschappelijk goede banen proberen te leiden.”²

Ik sta achter het idee dat mensen door de confrontatie tussen verschillende gezichtspunten en levenswijzen hun horizon kunnen verbreden en zich hierdoor rijker kunnen voelen. Door scherpe debatten kunnen mensen ook worden gedwongen hun eigen standpunten en posities te verbeteren en scherper te formuleren. Door het contact met de ander word je je juist bewuster van wie je bent. Want wie we als mensen zijn, is vaak gevormd door vanzelfsprekendheden die in het gedrag zijn ingebed, en waar praktisch bewustzijn niet het niveau van cognitief bewustzijn bereikt. We herhalen vaak wat we al jarenlang gedaan en geloofd hebben. Door deze vanzelfsprekende aspecten van het gedrag een onderwerp van het debat te laten zijn, word je je bewuster van je handelen, bevrijd je je uit de macht van de vanzelfsprekendheid, en breng je de stimuli die ten grondslag liggen aan je gedrag op het niveau van het bewustzijn.

Diversiteit is op deze manier te beschouwen als een bron van vitaliteit en vernieuwing, maar ook als een kern van intermenselijke bewustwording en verrijking. Maar verschil van mening kan ook voor hoge spanningen zorgen waardoor mensen tegenover elkaar komen te staan; dan is verschil geen bron van vernieuwing, maar juist een bron van conflict en onbehagen. Daarom is de juiste vraag hier niet zozeer of verschil per definitie goed of slecht is, maar welke voorwaarden vereist zijn om het verschil, en de spanning die daarmee gepaard gaat, als een bron van vernieuwing te laten zijn. Een van de belangrijkste condities om het verschil verrijkend te laten zijn, is een balans tussen het gemeenschappelijke en het verschil. Maar hoe vinden we deze balans?

Gemeenschappelijk en verschil

“Je moet niet met consensus het debat in duiken, je moet er met consensus uit komen.”³ Deze zin van Wouter Bos is boeiend, vooral omdat hij bijna samenvalt met de woorden van de wetenschapper Iris Young. In haar boek *Inclusion and democracy* (2002) verzet Young zich tegen academici die beweren dat voor een publieke discussie een gemeenschappelijke basis van waarde en traditie nodig is. In dit idee van gemeenschappelijkheid sluipt volgens Young het gevaar dat het verschil wordt geëerd.

Too strong a commitment to consensus as a common good can incline some or all to advocate removing difficult issues from discussion from the sake of agreement and preservation of the common good (Young 2002, p. 44).

Dus Young zou het met Bos eens zijn dat je een maatschappelijke discussie niet met een inhoudelijke consensus moet beginnen. Maar inhoudelijke consensus is wel iets anders dan het besef van een gemeenschappelijke basis. Deze gemeenschappelijke basis kan bijvoorbeeld zijn dat mensen burgers van een land zijn of ouderschap delen of voor rechtvaardigheid vechten. Deze bron van gemeenschappelijkheid zegt nauwelijks iets over de inhoud waar het over zou moeten gaan. Het dient evenwel als een algemeen kader van verbinding en vertrouwen dat nodig is om van elk inhoudelijk debat een constructief debat te maken.

De kwestie waar het Nederland van nu mee te maken heeft, is niet het kiezen tussen consensus of verschil, maar het volgende: Nederland is zo gefixeerd op het verschil, dat we enig besef van gemeenschappelijkheid – dat voor elk debat nodig is – uit het oog hebben verloren. Het meest opvallende is dat diegenen die zich tegen het verabsoluteren van het gemeenschappelijke verzetten, juist het verabsoluteren van het verschil benadrukken. Terwijl de balans tussen gemeenschappelijkheid en verschil de meest essentiële voorwaarde voor een constructief debat is. Hierin vormen de woorden van Hannah Arendt een goede leidraad om verder te gaan.

Indien mensen niet gelijk waren, zouden zij elkaar en hen die voor hen kwamen niet kunnen verstaan, noch in staat zijn plannen te maken voor de toekomst en op de behoeften te anticiperen van hen die na hen zullen komen. Indien mensen niet verschillend waren, ieder menselijk wezen niet verschilde van ieder ander dat is, was, of ooit zal zijn, zouden zij noch de spraak noch het handelen nodig hebben om zich verstaanbaar te maken (Arendt in Van der Zee 1999, p. 163).

Een overmatige nadruk op gemeenschappelijkheid en gelijkheid kan resulteren in blindheid ten opzichte van het verschil dat mensen met diverse culturele achtergronden hebben. Het gevolg van deze cultuurblindheid is dat het verschil dat als bron van vernieuwing kan fungeren, wordt onderdrukt. Tegelijkertijd kan een overmatige nadruk op verschil ertoe leiden

dat de verschillen verabsoluteerd worden, wat tot afstand en onbegrip tussen mensen kan leiden. Deze laatste situatie is kenmerkend voor het Nederlandse debat van nu. Door een overmatige aandacht voor het verschil – in dit geval cultuurverschil – in Nederland, zijn we niet in staat elkaar te treffen in onze gelijkheid en in wat we gemeenschappelijk hebben. Deze constatering is vooral zichtbaar binnen het dominante denken in Nederland over migranten met een islamitische achtergrond. Dit heeft te maken met de neiging tot sterk categoraal denken, dat het Nederlandse discours over migranten domineert. Hiermee bedoel ik denken in absolute contrasten die elkaar bij voorbaat uitsluiten. Dit categorale denken heeft twee componenten, te weten: migranten wijken sociaal-cultureel gezien per definitie af van de Nederlandse norm, en migranten hebben bij voorbaat een sociaal-economische achterstand.

Om het categorale denken als dominant discours binnen de Nederlandse samenleving te kunnen begrijpen, dienen we het te situeren binnen de context van twee historische verschijnselen: de verzuiling en de verzorgingsstaat.

De constructie van zuilen of 'eigen werelden' is in Nederland jarenlang het dominante raamwerk geweest om te denken in termen van verschillen. Deze dichotomie tussen wij en zij, met de nadruk op groeps grenzen, heeft – op een latente wijze – richting gegeven aan de manier waarop de nieuwe migranten in Nederland zijn benaderd. Het gevolg van de verzuilingsgeschiedenis voor migranten is het meest zichtbaar bij de migranten uit islamitische landen. Bij hen werd gedacht in termen van een soort nieuwe islamitische zuil.

Maar er was ook een andere ontwikkeling die de achterstandscomponent van het categorale denken mogelijk heeft gemaakt, en dat was de opkomst van de verzorgingsstaat. Een onbedoeld effect van de verzorgingsstaat met zijn nadruk op gelijkheid, in combinatie met de routinematige werking van het hele stelsel van welzijnsinstanties, kan zijn dat zelfs zeer actieve en bekwame mensen te snel tot hulpeloze wezens worden gereduceerd.⁴ Dit betekent dat – ondanks de positieve betekenis van de verzorgingsstaat voor de individuele ruimte en voor de strijd tegen de maatschappelijke tweedeling – deze een belangrijke voedingsbodem is geweest voor het categorale denken over migranten als groepen met een maatschappelijke achterstand.

Deze historische achtergrond met de nadruk op het verschil tussen migranten en Nederlanders is de rode draad geweest in de afgelopen decennia. Zowel toen de cultuur en religie van migranten als iets positiefs werden gezien als nu ze als mogelijke bedreigingen worden ervaren, zien we de constante factor, en dat is het categorale denken. De cultuur van de migranten is per definitie anders dan die van de Nederlanders. Dit is ook de reden geweest dat de positieve aandacht voor diversiteit in de jaren tachtig zo kon omslaan naar een negatieve aandacht vanaf 2000, sinds wanneer migranten als bedreiging worden gezien.⁵

Nederland: een gepolariseerde context

Door de overmatige fixatie op het verschil is het bijna ondenkbaar dat mensen uit islamitische landen als gelijken worden gezien; ze zijn per definitie anders, als ze al niet minder zijn. De eerste consequentie van de doorwerking van deze dominante gedachte bij de Nederlandse burgers is dat ze elkaar niet per definitie denken te discrimineren op een expliciete wijze. Wat ze echter wel doen, is dat ze elkaar uitsluiten wanneer er een gevoel van angst en onbehagen heerst richting de ander. De basisgedachte van absolute contrasten laat in een tijd van onbehagen nauwelijks ruimte voor enig gevoel van verbinding tussen mensen met diverse culturele en/of religieuze achtergronden. Bovendien biedt deze eenduidige benadering van de 'probleemgroepen' geen mogelijkheid tot differentiatie binnen de groep waardoor het mogelijk is de problemen op een reële schaal te benaderen. De voorgestelde bedreiging door een groep wordt dan toegepast op een hele groep, die vervolgens kan leiden tot afstand en afkeer, kortom: tot uitsluiting.

Deze vorm van impliciete discriminatie is gebaseerd op het doorwerken van – negatieve – basisassumpties, waardoor de absolute ander eerder als bedreiging wordt gezien dan als een gelijkwaardige partner voor de toekomst. Dat is ook logisch: waarom zouden we er, met iemand die totaal anders is dan wij, überhaupt samen uit willen komen? Maar ook: wat voor basis is er wat betreft veiligheid en vertrouwen als we 'de ander' vooral zien als bedreiging? Een balans tussen gemeenschappelijkheid en ruimte voor diversiteit zal nooit tot stand kunnen komen als we deze uitgangspunten niet ter discussie willen stellen. Want manifestaties van expliciete discriminatie zijn door de wet te bestrijden, maar impliciete vormen van

uitsluiting en discriminatie werken op basis van vanzelfsprekende noties in het handelen en zijn daarom zeer weerbarstig en moeilijk te pareren. Als verschil zo wordt verabsoluteerd, wat is er dan voor basis voor mensen om samen te werken of samen te wonen? Omdat we toevallig in één organisatie zitten of omdat we toevallig in één land wonen? Dan wordt de bron van samenwerking te smal, en verplichtend. Dat is ook de reden dat we er in het huidige Nederland, en dit geldt zelfs voor de welwillende mensen, niet uit kunnen komen. Want diversiteit wordt dikwijls voorgesteld als een probleem, en het cultuurverschil⁶ wordt gezien als het uitgangspunt van het probleem. Juist in deze tijdgeest, waarin verschillen worden verabsoluteerd, is het zeer schadelijk om tevens die verschillen te provoceren door te polariseren. De voorgaande reflectie kan ons mogelijk handvatten bieden om de discussie op een ander niveau te brengen. Om te beginnen door anders naar de vraag te kijken: moeten we een maatschappelijke discussie met consensus of met polarisatie beginnen?

Een keuze tussen consensus of polarisatie om een debat mee te beginnen, gaat voorbij aan het uitgangspunt van migranten als absolute anderen. Het gevaar van consensus als beginpunt in het debat is dat het verschil van de ander wordt verheerlijkt zolang die ander zich aanpast aan de gemeenschappelijke norm. Op deze manier wordt het verschil niet gezien als basis voor een geëngageerd debat tussen gelijken. Dat is waar Iris Young (2002) ons voor waarschuwt. Het gevaar van polarisatie als beginpunt is dat het verschil vooral vanuit een negatief perspectief wordt gezien om conflict uit te lokken. In beide gevallen blijft één punt constant, en dat is: 'de ander' is per definitie anders, maar wordt vooral niet serieus genomen in de wijze waarop zij/hij zichzelf definieert. In beide situaties wordt de ander gedefinieerd door de dominante groep en krijgt de ander met een opgelegde identiteit te maken. Voor een duurzaam antwoord is het nodig om dit homogene beeld van de ander ter discussie te stellen, opdat eventuele overeenkomsten tussen de ander en ik tot de mogelijkheden behoren. Hiervoor is het nodig om *tussenruimtes* te creëren zodat perspectiefwisseling een kans krijgt. Pas dan kunnen we werken aan een duurzame toekomst van transnationale verbanden in Nederland.

De eerste stap van het debat zou dus niet polarisatie moeten zijn, maar het scheppen van tussenruimtes voor diverse overtuigingen, en de uitkomst van het debat zou geen consensus moeten zijn, maar overlappende con-

sensus (Rawls 2001) vanuit verschillen. Overlappende consensus betekent volgens Rawls dat in een open samenleving diverse groepen het niet over alles eens hoeven te zijn, maar dat ze wel over de meest essentiële zaken overeenstemming bereiken. Hierop kom ik later terug. Eerst volgt een uitleg over het concept tussenruimte.

Tussenruimte versus polarisatie

Hans Tennekes beweert dat de essentiële voorwaarde voor samenwerking niet de kennis van de inhoud van de andere cultuur is, maar de houding ten opzichte van de ander: te weten openheid en nieuwsgierigheid (Tennekes 1994). Iris Young (2002) noemt redelijkheid als een belangrijk kenmerk van de deliberatieve democratie.

Reasonable people often have crazy ideas; what makes them reasonable is their willingness to listen to others who want to explain to them why their ideas are incorrect or inappropriate. People who think they know more or are better than others are sometimes too quick to label the assertions of others as irrational, and thereby try to avoid having to engage with them. [...] Thus reasonable participants in democratic discussion must have an open mind (Young 2002, p. 24).

Helaas is het zo dat de recente maatschappelijke ontwikkelingen in Nederland ons eerder bang maken voor contact dan dat ze ons stimuleren om de ander met openheid en nieuwsgierigheid te naderen. Het hameren op polarisatie zal vooral deze gevoelens van onbehagen in de samenleving versterken. Tussenruimtes waarin we elkaar vanuit het verschil kunnen treffen, zijn echter wat we nodig hebben. Dit is de enige manier waarop we verschil een ruimte kunnen bieden om gehoord en gezien te worden; wat basisvoorwaarden zijn voor elke vorm van uitwisseling van kennis, perspectief of beleving. Maar hoe kunnen we tussenruimtes creëren? Een belangrijke eerste stap tot het vormen van deze tussenruimte is wat de filosoof Theo de Boer (1993) "epochè" noemt: een tijdelijke opschorting van de waarheid van het eigen oordeel. Janssens en Steyaert (2001) kiezen voor een vergelijkbare beschrijving, maar noemen het "opzij stappen". We kunnen niet naar de ander luisteren zonder tijdelijk achter onze eigen overtuiging een vraagteken te zetten. Dit betekent niet twijfel aan eigen ideeën, maar een aanzet tot een gemeenschappelijke tussenruimte, een tijdelijke

ruimte om te kunnen luisteren en de ander te kunnen naderen. Wat De Boer treffend formuleert, is dat zonder opschorting van het eigen oordeel een discussie geen zin heeft; zonder overtuiging heeft ze geen inzet. Voor een maatschappelijke uitwisseling van diverse perspectieven is een vereiste dat we de ander naderen, zien en horen. Hiertoe is het belangrijk tijdelijk opzij te stappen om ruimte te maken voor de ander, voordat we de ander beoordelen of veroordelen. Deze creatie van een tussenruimte maakt het mogelijk dat mensen niet langs elkaar heen praten, maar met elkaar een scherp inhoudelijk debat kunnen voeren. Dan pas kan diversiteit leiden tot verrijking door uitwisseling van perspectieven.

De creatie van tussenruimtes is vooral essentieel als het gaat om de discussie over islam en cultuurverschil. Ten eerste omdat het debat over deze twee thema's is omringd door angst en onbehagen. Polarisatie als term wordt voornamelijk gebruikt als het om migrantenproblematiek gaat en impliceert een harde aanpak – in de geest van “nieuw realisme” – tegen migranten: we moeten duidelijk maken waar we voor staan en niet bang zijn om onze waarden en normen te verdedigen. Ten tweede worden migranten in deze discussies over het algemeen niet gezien als gelijke burgers. Het dominante idee is dat als migranten zich niet gedragen zoals de meerderheid dat van hen verwacht, ze beter terug kunnen gaan naar hun land van herkomst. Deze gedachte impliceert dat migranten geen Nederlandse burgers zijn zoals hun autochtone medeburgers. Ze horen eigenlijk ergens anders thuis. Hier wordt een strikt onderscheid verondersteld tussen de Nederlandse/westerse waarden en normen en die van de moslims in Nederland. Als we aan migranten denken, komt er geen beeld naar voren van iets wat we gemeenschappelijk hebben; dat we burgers van één land zijn. De migranten worden als bewoners van Nederland veeleer getolereerd zolang ze geen last zijn voor de samenleving.

Vanuit deze gedachtegang is er nauwelijks een gemeenschappelijke basis denkbaar voor het realiseren van een verhit debat. Zonder deze gedeelde basis is polarisatie in het debat simpelweg een gevaar voor de samenleving, omdat het leidt tot het vergroten van het vijandbeeld en van extreem wantrouwen van groepen jegens elkaar. Voordat het verschil een bron van vernieuwing kan zijn, zijn verbinding en vertrouwen nodig. Groeiende polarisatie verzwakt deze basis van vertrouwen momenteel enorm en leidt ertoe dat diversiteit juist een bron van spanning en conflict wordt in de

samenleving. Om een beeld te geven van hoe verbinding vanuit het verschil wel tot stand kan komen, geef ik een schets van een onderzoek dat ik tussen 1995 en 2005 heb uitgevoerd.

Verbinding vanuit het anders-zijn⁷

Voor mijn vergelijkend onderzoek tussen de VS en Nederland heb ik gekeken naar de wijze waarop Iraanse vrouwen zich in Nederland en in de VS positioneren. Deze vrouwen hebben zich vanaf de eerste jaren van hun komst naar Nederland en Amerika sterk ingezet de nieuwe taal te leren en studies te volgen om een volwaardig lid van de nieuwe samenleving te kunnen worden. Volgens hedendaagse argumenten over integratie in Nederland zijn deze vrouwen als ‘succesvol geïntegreerde allochtonen’ te beschouwen. Ondanks deze hoge mate van inzet en participatie was de belangrijkste conclusie van het onderzoek dat de Iraanse vrouwen in Nederland niet in staat zijn geweest om een emotionele binding met Nederland te creëren, wat de vrouwen in Amerika wél was gelukt. De vrouwen in de VS waren niet alleen in staat om succesvolle burgers te worden, zij wisten zich ook de Amerikaanse identiteit toe te eigenen. Ze noemden zichzelf met overtuiging Iraans-Amerikaans. De vrouwen in Nederland voelden zich daarentegen eerder vervreemd dan Nederlands. De grote meerderheid vrouwen beschouwde zich uitsluitend Iraans, en gevraagd naar hun toekomstperspectief reageerden ze allemaal emotioneel en sprakeloos. Het heden was te onzeker om over de toekomst te kunnen nadenken. Ik heb in mijn boek en in diverse artikelen proberen te laten zien wat de belangrijkste factoren zijn voor dit verschil. In dit essay beperk ik mij tot twee factoren: de ruimte voor diversiteit binnen de dominante vertogen rondom migratie en de constructie van de nationale identiteit.⁸ Om te beginnen een schets van de Amerikaanse situatie.

Elk jaar wordt in oktober in Zuid-Californië door Iraniërs twee dagen lang uitbundig *Mehregan* gevierd, het Iraans/Perzische herfstfestival. Het festival is in de stad Irvine in Zuid-Californië inmiddels uitgegroeid tot een van de officiële feesten. Het fascinerende van dit festival is dat het een creatie van de diaspora is; *Mehregan* is een feest uit de oude geschiedenis van Perzië en wordt in het huidige Iran niet gevierd. Uit gesprekken met de grootste Iraanse organisatie in Zuid-Californië werd mij duidelijk dat *Mehregan* twee functies heeft. Samen met andere Iraanse ceremoniën

draagt het bij aan het scheppen van een 'klein Iran' in Californië. Dit biedt de Iraniërs een gevoel van 'thuis'. Daarnaast zorgt het festival voor aansluiting bij Amerika. *Mehregan* is als herfstfeest vergelijkbaar met *Thanksgiving*, en daarmee is het herkenbaar voor het Amerikaanse publiek. En omdat het een feest is uit het pre-islamitische Iran, neemt het afstand van de hedendaagse islamitische republiek Iran. Het feit dat Iraniërs in Amerika *Mehregan* vieren, zegt iets over hen, maar het zegt ook iets over Amerika. Amerika is het land van migratie; het is een land dat migratie waardeert en migratie ziet als bron van vitaliteit. Deze positieve waardering van migratie is echter niet altijd zo sterk geweest. In het begin van de vorige eeuw was de assimilatiegedachte dominant in de Amerikaanse samenleving, maar deze gedachte heeft langzaam plaatsgemaakt voor het waarderen van ruimte voor verschillen.

Omdat vanwege de angst voor verlies van nationale identiteit in de Nederlandse integratiediscussie de wens van assimilatie de boventoon voert, is het interessant om te kijken naar de verklaring voor de verschuiving van opvatting in Amerika. Ten eerste zorgde de komst van steeds meer hoger opgeleide migranten in de loop van de vorige eeuw voor een gedifferentieerd beeld van migranten in de VS. Niet alle migranten begonnen onder aan de maatschappelijke ladder. Sommige zaten meteen bovenin. Het besef dat succes mogelijk is zonder aanpassing, was essentieel voor de erkenning van diversiteit. Ten tweede zijn de *civil rights movements* in Amerika, zoals die van de Afro-Amerikanen, van groot belang geweest voor diverse migrantengroepen om hun eigen plek binnen de nationale Amerikaanse identiteit op te eisen. Ten derde is de constructie van de Amerikaanse identiteit zeer ambivalent ten opzichte van migratie. Migratie en verplaatsing worden als basisvoorwaarden gezien van Amerika en vormen daarom een essentieel onderdeel van het gezamenlijke nationale bewustzijn. Tegelijkertijd is er een sterk besef dat het droomland van gelijke kansen door sterke grenzen beschermd moet worden – tegen gevaren, van communisme tot terrorisme. Aan de ene kant zijn migranten welkom vanwege hun bijdrage aan het 'beloofde land', aan de andere kant wordt de nationale grens streng bewaakt tegen de negatieve kanten van migratie, juist ter behoud van het beloofde land. Deze ambivalentie levert ruimte op voor diversiteit. Migratie is niet in strijd met nationalisme, maar vormt juist een voorwaarde ervoor.

De meest interessante factor is echter dat de Amerikaanse identiteit niet is gebaseerd op culturele kenmerken maar op idealistische termen, zoals democratie en vrijheid. Juist omdat de Amerikaanse identiteit niet in culturele termen is gegoten, kan het als een paraplu dienen waaronder diverse culturen een plaats krijgen. Anders gezegd: de Amerikaanse identiteit is cultureel 'dun' en laat op die manier ruimte voor een diversiteit aan 'dikke' culturen. Het gevolg is dat de diversiteit aan culturen en de Amerikaanse identiteit elkaar niet uitsluiten. Sterker nog: het hebben van een 'dikke' culturele eigenheid is een belangrijke voorwaarde om Amerikaan te kunnen zijn. Dat verklaart ook de constructie van het *Mehregan*-feest. Iraniërs creëren een eigen culturele achtergrond en zoeken van daaruit aansluiting bij de Amerikaanse context. Hun Iraans-zijn is een voorwaarde voor hun Amerikaans-zijn. Ze worden Amerikaans op z'n Iraans: ze worden Iraans-Amerikaans, de zogenaamde *hyphenated* (door een koppelteken verbonden) identiteit. Hierdoor biedt de Amerikaanse context de mogelijkheid om vanuit het anders-zijn een gevoel van verbondenheid met het nieuwe land te ontwikkelen.

Bij het onderscheiden van 'dunne' en 'dikke' constructies van nationale identiteiten werd ik geïnspireerd door het onderscheid van Rawls (1971, 1980) tussen dun universalisme en dik particularisme in relatie tot pluralisme. In zijn *A theory of justice* beargumenteert Rawls dat voor een rechtvaardige ruimte voor diversiteit in het menselijk bestaan de toepassing van een dunne notie van goedheid noodzakelijk is. Alleen een dergelijke notie maakt het mogelijk dat de dikke inhoud van particuliere culturele en levensbeschouwelijke verschillen kan bestaan. Daarnaast heeft het werk van Stratton en Ang (1998) mij een aanknopingspunt geboden op het gebied van de relatie tussen culturele diversiteit en nationale identiteit. Op basis van hun analyse van diverse nationale identiteiten beweren zij dat de Amerikaanse identiteit niet met culturele termen is volgegoten en daarom als een paraplu kan dienen waaronder diverse culturen een plaats innemen.

In tegenstelling tot de VS waren de 'goed geïntegreerde' Iraanse vrouwen in Nederland niet in staat zich de Nederlandse identiteit toe te eigenen. Ze voelden zich juist buitengesloten en niet als gelijke gezien. Dit gevoel van uitsluiting heeft ten eerste te maken met de dominante benadering van migratie en migranten in het geheel. Ondanks het feit dat het idee van

migranten als gast niet meer als realistisch wordt beschouwd in Nederland, domineert het hardnekkige idee dat de meest 'natuurlijke' link van de migranten die is met hun land van herkomst. Binnen deze zogenoemde essentialistische benadering van thuis, is het vanzelfsprekend dat de loyaliteit en verbondenheid van migranten bij hun land van herkomst ligt, zelfs als ze hier in Nederland bijvoorbeeld geboren zijn. Eenmaal Iraans, blijf je Iraans. Je identiteit is een onveranderlijke en afgebakende bagage die je van de ene naar de andere plaats of generatie verplaatst. Vanuit deze gedachte hebben migranten altijd een misplaatste positie in hun nieuwe land, want ze horen *eigenlijk* ergens anders thuis en kunnen daarom nooit als 'echte' Nederlanders worden gezien. Het is dus niet toevallig dat de recente debatten over migranten zich óf concentreren op terugkeer óf op verplichte integratie. In beide gevallen is het uitgangspunt dat de migranten zich vooral verbonden voelen met het land waar ze vandaan komen. Daarom is ook de achterliggende idee dat zij óf moeten terugkeren naar hun 'thuisland' óf, als ze hier zijn en blijven, *verplicht* zijn zich aan te passen. Deze nadruk op integratie zou de schijn kunnen wekken dat migranten als 'gewone burgers' in Nederland geaccepteerd zijn. Hiervan is echter nauwelijks sprake. Aan de eis van verplichte integratie, die sterk naar assimilatie neigt, liggen twee gedachten ten grondslag, te weten: migranten zijn niet geïntegreerd en de maatschappelijke problemen van migranten zijn daaruit te verklaren, en migranten willen niet op vrijwillige basis integreren vanwege hun sterke band met het herkomstland.

Tot voor kort was de Nederlandse identiteit weinig expliciet. Dit neemt niet weg dat er een impliciete onuitgesproken notie – van gedragscode⁹ en uiterlijk – was over wie wel of niet een 'echte' Nederlander was.¹⁰ De Nederlandse burger heeft een lichaam en een religie, ofwel is wit met een christelijke achtergrond (Wekker 1998). Alhoewel vele Nederlanders zich niet als gelovig christen zullen benoemen, blijft de christelijke achtergrond een belangrijke voorwaarde voor Nederlandschap. Om het onderscheid islam-Nederland scherper te maken, wordt soms ook gesproken over de joods-christelijke traditie van Nederland. De aversie over de uitspraak van minister Vogelaar over het beschouwen van de islam als onderdeel van de Nederlandse traditie in de toekomst is hiervan een duidelijk voorbeeld.

Door de invloed van het categorale denken is het vanzelfsprekend geworden dat migranten met hun 'afwijkende cultuur' wel in Nederland wonen,

maar nooit 'echte' Nederlanders kunnen zijn. Hooguit kunnen ze assimileren tot 'de nette burgers' die Nederland kan verdragen. Deze onuitgesproken maar toch 'dikke' notie van het Nederlandschap is de afgelopen jaren wat explicieter geworden. Dit maakt dat de Nederlandse identiteit geen diversiteit toelaat, maar ook dat migranten geen aansluiting kunnen vinden met deze identiteit. Deze dikke en toch onbeschreven constructie van het Nederlandschap laat geen ruimte voor aansluiting vanuit het verschil. Een logisch gevolg hiervan is dat hybride positionering – zowel voor de migranten als voor de autochtonen – niet als een voor de hand liggende optie gezien kan worden. Hierdoor zien we dat een essentialistische benadering van identiteit en culturele beleving in Nederland zowel bij migranten als bij autochtonen een statische en afgebakende vorm van identiteitsconstructie stimuleert. Dit leidt ertoe dat de afstand tussen wij (de 'echte' Nederlanders) en zij (de 'anderen') steeds groter wordt.

Conclusie

Uit de voorgaande argumentaties en empirische resultaten wil ik concluderen dat een discussie over wel of niet polariseren voorbijgaat aan een kern waar de discussie over zou moeten gaan. Om toekomstgericht te zijn, moet Nederland veel meer reflecteren op de historisch gegroeide wijze waarop naar migrantenproblematiek wordt gekeken. De vergelijking met de VS kan als stimulans fungeren voor deze reflectie. Nederland hoeft geen Amerika te worden, maar kan de ervaring van de VS als spiegel gebruiken om eigen, vanzelfsprekende uitgangspunten rondom migratie zichtbaar te maken. Zolang, bijvoorbeeld, de constructie van migranten als totaal anders dan autochtone Nederlanders het voortouw blijft hebben in het denken en in het debat, wordt het bijna onmogelijk de bevolking te stimuleren er samen uit te komen. Mensen voelen zich dan bedreigd door de constructie van onoverbrugbare identiteiten.

Polarisatie in deze context bevordert eerder wantrouwen dan vertrouwen. Terwijl juist dit laatste van groot belang is voor het gevoel van veiligheid en van onmisbare waarde is voor het werken aan een gemeenschappelijke toekomst. Deze toekomst begint nu met het creëren van gemeenschappelijke tussenruimtes van waaruit het mogelijk is de verscheidenheid aan visies en standpunten uit te wisselen om tot een overlappende consensus te komen. Wat deze essentiële zaken zijn, zou de uitkomst van de publieke

discussie kunnen zijn. Volgens Young (2002) is het wenselijk dat deze discussie op een democratische basis van redelijkheid wordt gevoerd. Dat wil zeggen dat burgers *open minded* de discussie in- en aangaan en zich niet hoger of beter achten dan de anderen. In de huidige gepolariseerde context van Nederland is, voordat we deze redelijkheid een kans kunnen geven, de eerste stap het realiseren van gemeenschappelijke tussenruimtes. Dan pas is een werkelijk inhoudelijke discussie mogelijk en kan er een uitwisseling van perspectieven plaatsvinden.

Het is daarom tijd dat politici, beleidsmakers, media en opinieleiders zich richten op het ontwikkelen van nieuwe visies over diversiteit om zo te kunnen bijdragen aan het creëren van deze veilige tussenruimtes in Nederland. Op dit moment is polarisatie het laatste wat Nederland nodig heeft. Uit mijn genoemde onderzoek, maar ook uit mijn huidige onderzoek naar andere migrantengroepen dan Iraniërs, blijkt dat het vergroten van tegenstellingen zonder een gemeenschappelijke basis kan leiden tot vervreemding en ontworteling bij migranten en kan resulteren in een toenemend onbehagen jegens migranten. Het is onlogisch om te denken dat een extreem negatief vertoog of polarisatie van verschillen in deze context leidt tot het verminderen van negatieve gevoelens in de samenleving, tot een grotere binding van migranten met de Nederlandse samenleving of tot het ontwikkelen van een thuisgevoel. Kortom: in het huidige Nederland kan een inzet van de discussie die met polarisatie begint nauwelijks tot iets anders leiden dan tot nog meer polarisatie. Zoals het Nederlandse gezegde luidt: wie wind zaait, zal storm oogsten. Consensus zal in ieder geval niet het resultaat zijn.

Noten

1. Donatello Piras, hoofdtrainer/debatleider van Nederlands Debat Instituut, www.debatinstituut.nl/Nieuws/Algemeen-nieuws/Polarisatie-goed-voor-maatschappij.html, bezocht op 27 juli 2008.
2. www.vupodium.nl/terugblik/65/wat_ons_bindt_hans_achterhuis_en_halleh_ghorashi.htm: bezocht op maandag 15 september 2008.
3. 'Hoofdpijn van de partij', interview met Wouter Bos gepubliceerd op 3 maart 2008 in *de Volkskrant*.
4. Voor een specifieke analyse van de impact van de Nederlandse verzorgingsstaat op vluchtelingen zie Ghorashi 2005.

5. Zie voor verdere onderbouwing Ghorashi 2006a.
6. Het is belangrijk om te benadrukken dat deze vorm van fixatie op cultuur vooral geldt voor de migranten met een islamitische achtergrond. Toch gaat de discussie niet zozeer in op de religieuze gronden maar op de culturele betekenis van de islam, die wordt vertaald in de wijze waarop mensen zich gedragen.
7. Delen van deze tekst zijn eerder gepubliceerd in Ghorashi 2006b.
8. Voor uitgebreide informatie over het onderzoek, zie Ghorashi 2003.
9. Enkele voorbeelden die de respondenten van mijn onderzoeken noemen: niet overdrijven ofwel gewoon doen, in het publiek niet te hard lachen of praten, je vast aan de regels houden, niet te assertief maar ook niet te bescheiden zijn.
10. Zie hierover Prins 1997, p. 120, en het interview met Esther Captain en Edy Serie in *NRC Handelsblad*, 14 augustus 1999, p. 2.

Literatuur

- Boer, Theo de (1993). *Tamara A., Awater en andere verhalen over subjectiviteit*. Amsterdam: Boom.
- Ghorashi, Halleh (2003). *Ways to survive, battles to win. Iranian women exiles in the Netherlands and the United States*. New York: Nova Science Publishers.
- Ghorashi, Halleh (2005). Refugees: Agents of change or passive victims. The impact of welfare states (The case of The Netherlands) on refugees. *Journal of Refugee Studies*, 18 (2), 182-198.
- Ghorashi, Halleh (2006a). *Paradoxen van culturele erkenning: management van diversiteit in nieuw Nederland*. Inaugurale rede d.d.13 oktober, Vrije Universiteit Amsterdam.
- Ghorashi, Halleh (2006b). Ruimte voor diversiteit. *Idee: tijdschrift van het kenniscentrum D66*, 27 (4), 28-32.
- Ghorashi, Halleh (2007). What has the metaphor of "bridging" to do with hybridity? Discourses on identity within Iranian-American organizations. In: Ajaya Kumar Sahoo en Brij Maharaj (eds.), *Sociology of diaspora* (pp. 542-557). New Delhi: Rawat Publication.
- Janssens, Maddy en Steyaert Chris (2001). *Meerstemmigheid. Organiseren met verschil*. Leuven: Universitaire Pers Leuven.
- Prins, Baukje (1997). *The standpoint in question. Situated knowledge and the Dutch minorities discourse*. Proefschrift Universiteit Utrecht.
- Prins, Baukje (2004) [2000]. *Voorbij de onschuld. Het debat over integratie in Nederland*. Amsterdam: Van Gennep.

- Rawls, John (1971). *A theory of justice*. Cambridge: Harvard University Press / Belknap.
- Rawls, John (1980). Kantian constructivism in moral theory. *The Journal of Philosophy*, LXXVII (9), 515-77.
- Rawls, John (2001). *Justice as fairness. A restatement*. Cambridge: Harvard University Press.
- Stratton, Jon en Ien Ang (1998). Multicultural imagined communities: Cultural difference and national identity in the USA and Australia. In: D. Bennett (ed.), *Multicultural states. Rethinking difference and identity* (pp. 135-163). London: Routledge.
- Tennekes, J. (1994). Communicatie en cultuurverschil. *M&O, Tijdschrift voor organisatiekunde en sociaal beleid*, 48 (2), 130-144.
- Wekker, Gloria (1998). Gender, identiteitsvorming en multiculturalisme; notities over de Nederlandse multiculturele samenleving. In: K. Geuijen (red.), *Multiculturalisme* (pp. 39-53). Utrecht: Lemma.
- Young, Iris Marion (2002) [2000]. *Inclusion and democracy*. Oxford: Oxford University Press.
- Zee, Hendrik van der (1999). Lessen in tolerantie. In: F. Glastra (red.), *Organisaties en diversiteit: naar een contextuele benadering van intercultureel management* (pp. 159-181). Utrecht: Lemma.

Negati-
zijn vo
in Ne
voor
derie

Gem
over
de in
verh
Lan
als v
een
age

Hin
onver
zien
den
in de
con
197
(De
den